

УДК 821.162.1-94 Ю. Третяк

Ганна СТРИЛКО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЮЗЕФ ТРЕТЯК — КРИТИК І ЙОГО БІОГРАФІЯ (ВСТУПНІ ЗАУВАГИ)

У статті розглянуто життєвий шлях літературознавця Юзефа Третяка, одного з найбільш ґрунтовних дослідників літератури, що найчастіше оминався дослідниками його наукової діяльності. А також здійснено загальний огляд його наукової спадщини. Стаття розкриває значення наукової діяльності Юзефа Третяка та його місце серед дослідників польської літератури.

Ключові слова: Юзеф Третяк, польська література, критика, біографія, романтизм.

W artykule rozpatrywa się życie specjalisty w literaturze, jednego z najbardziej gruntownych badaczy literatury, Józefa Tretiaka, co najczęściej było ominięte badaczami dziaałości naukowej Józefa Tretiaka. Także jest rozpatrywany przegląd ogólny jego naukowego dziedzictwa. Artykuł pragnie pokazać wartość naukowej działalności Józefa Tretiaka i jego miejsce wśród badaczy literatury polskiej.

Słowa kluczowe: Józef Tretiak, literatura polska, krytyka, biografia, romantyzm.

The article considered career of the specialist in literature, Joseph Tretiak, that researches of Tretiak's scientific activities mostly ignored. Also his scientific heritage is reviewed. The article seeks to uncover the importance of Tretiak's scientific activity and his place among polish literature researches.

Keywords: Joseph Tretiak, polish literature, criticism, biography, the Romantic era.

Доля українського та польського народів склалася так, що їхня історія впродовж віків була і залишається пов'язаною. Чимало українців жило у Польщі, а поляків — на території України. Особливо актуальним це явище є для того періоду, коли значна частина сучасної України входила до складу Речі Посполитої. Люди, що проживали на так званих пограничних територіях, вважали себе поляками. Але українське оточення і природа не могли не вплинути на їхній світогляд. До таких осіб належить Юзеф Третяк.

На жаль, сьогодні постать Юзефа Третяка майже невідома не тільки пересічним громадянам та просто поціновувачам літератури, а й не всі дослідники, літературознавці знайомі з постаттю цього надзвичайно обдарованого науковця. Серед нечисленних дослідників цієї непересічної особистості варто назвати Вільгельма Фельдмана [1], Тадеуша Грабовського [4], Володимира Мокрого [5] та Віктора Хакна [2; 3].

Завдання статті полягає у висвітленні життєвого шляху Юзефа Третяка та його наукової діяльності.

«Якщо правда, що літературний критик повинен спробувати себе в поезії, щоб відчувати те, що знаходиться поза межами розуму, то це можна сказати і про науковця, що, як і багато хто до нього, почав від поезії, а потім звернув-

ся до науки, до досліджень. Шукаючи доріг, що приведуть його до правди, до істини, знаходив її після довгих шукань, ретельно відділяючи пусті звуки, фрази без змісту», — писав один із небагатьох дослідників життя та наукової діяльності Юзефа Третяка Тадеуш Грабовський [4, с. 5].

Юзеф Третяк починав працювати з уже сформованим уявленням, переконанням, що історія літератури — це складна наука, яку не можна осягнути без ґрунтовних знань із різних галузей, майже повної об'єктивності при дослідженні літературних творінь.

Юзеф Третяк тонко відчував красу, він міг формулювати свої погляди та судження аргументовано. Кожна книжка, кожна наукова розвідка, кожна його стаття ставала зразком науково-критичної праці, що відкидає поверховість, прагне зрозуміти, дослідити причини того чи іншого явища. Коли ми читаємо його праці, то чітко усвідомлюємо, що людина всесторонньо вивчала питання, яким зацікавилася. Яскравим свідченням цього може бути той факт, що до дослідження раннього періоду творчості Адама Міцкевича (часи перебування «пророка» у Вільно (Вільнюс) та Ковно (Каунас)) Юзеф Третяк звертався кілька разів: щоразу, коли отримував нову інформацію, яка могла змінити розуміння творчості видатного польського поета.

Дослідник використовував свої педагогічні знання, щоб підготувати слухачів та читачів до професії, яку обрав сам. Він уникав надто пафосних промов, намагався писати простою мовою, зрозумілою для всіх.

Юзеф Третяк народився 23 вересня 1841 року на Волині, в містечку Малі Біскупиці (сьогодні цей населений пункт знаходиться у складі Нововолинська). Ця територія в ті часи була одним із трьох руських воєводств Речі Посполитої. Але найближче була розташована до центру Польщі, тому зберегла тісний політичний і релігійний зв'язок із рештою країни. Юзеф Третяк походив із родини дрібної української шляхти.

Закінчив рівненську гімназію і 1859 року вступив до Київського університету святого Володимира, де вивчав історію та літературу.

Діяльність Київського імператорського університету св. Володимира періоду 1838–1841 рр. частково зумовлювалася дією положень Загального Статуту російських імператорських університетів 1835 р. До безсумнівного позитиву в діяльності вищого закладу освіти цього періоду можна віднести появу окремих розділів про педагогічний, медичний, юридичний інститути Київського університету св. Володимира, заснування спеціальних наукових товариств, проходження практики «казеннокоштовними» студентами, читання публічних лекцій із технічних наук. Специфіка організаційно-педагогічних засад діяльності Київського університету св. Володимира періоду 1842–1863 рр. полягає в запровадженні педагогічних дисциплін у навчально-виховний процес, отриманні педагогікою статусу самостійного курсу шляхом відокремлення її від філософії.

Варто згадати, що в середині XIX ст. польська громада в Києві була досить чисельною та мала важливе значення в культурному та політичному житті міста.

У середині XIX ст. по всій Російській імперії поширювалися ліберальні погляди, демократичні гасла. Серед молоді був популярний рух за свободу, рівність та братерство, за можливість вільно обирати віросповідання та політичні погляди. Цим рухом активно цікавився і Юзеф Третяк. Молодий студент брав участь у січневому повстанні 1863 р., деякий час виконував функції голови міста Києва та заступника комісара київського воєводства. Після остаточного придушення повстання Юзефа Третяка переслідували слідчі органи і він був змушений емігрувати за кордон. Через Туреччину майбутній науковець подався до Швейцарії, де певний час навчався у

Цюрихському університеті. Потім він перебрався до Франції, де у 1866 р. нарешті закінчив навчання в університеті Парижа.

За кордоном йому довелося пережити негаразди, що спіткали майже всіх тогочасних емігрантів. Тому за рік Юзеф Третяк повернувся на батьківщину і оселився у Львові. За деякими джерелами, саме у Львові, а не в Парижі майбутній науковець завершив свою освіту.

У Львові дослідник здійснив перші «проби пера». Чотири роки він працював у редакції однієї з найпопулярніших та найвпливовіших тогочасних газет — «Національній Газеті» («Gazeta Narodowa»). Згодом, упродовж року Юзеф Третяк виконував функції президента Літературного Об'єднання.

У 1878 р. Юзеф Третяк посів місце вчителя в II Гімназії міста Львова. Нелегку працю вчителя він старанно виконував кілька років. Невдовзі одружився з Софією Вільчинською.

1885 р. Юзеф Третяк отримав науковий ступінь доктора філософії в Ягеллонському університеті Кракова, а в наступному році змінив постійне місце проживання і переїхав до Кракова. Тут він продовжив вчителювати: викладав у жіночій гімназії, а потім у вищій реальній школі. У 1890 р. отримав ступінь доцента на кафедрі історії польської літератури Краківського університету. Наукова робота була присвячена дослідженню зв'язку творчості Адама Міцкевича та Станіслава Трембецького. У цьому ж році Третяк виїхав на один рік на навчання до Берліна. Після повернення зі столиці Німеччини він нарешті змінив роботу вчителя у школі. Тепер, на радість вдячних слухачів, він почав викладати свій улюблений період з історії польської літератури в університеті. Молодий доцент натхненно розповідав про розвиток польської літератури епохи, інтерпретував балади та романи і «литовську епопею» Адама Міцкевича. Його педагогічний талант особливо яскраво проявлявся на семінарських заняттях, що стали справжньою школою сумлінності, точності у виборі правильного методу дослідження для майбутніх науковців.

Уже в 1892 р. Юзеф Третяк отримав науковий ступінь з історії руської (тобто української) літератури. Через два роки став професором руської літератури, а ще через чотири роки — професором історії польської літератури. Після створення кафедри історії малоруської літератури її очолив саме Юзеф Третяк. Він продовжив викладати, але тепер мову і літературу народу, чиє минуле так тісно пов'язане з історією

польського народу. На його лекції приходили справжні поціновувачі істинного знання, яким Третяк робив інколи досить суворі, але корисні зауваження [4, с. 7]. Ці зауваження прищеплювали критичність в оцінці власних робіт, переконували у недоречності використання надмірної кількості метафор та фразеологізмів у науковому дослідженні.

Деякий час Юзеф Третяк був секретарем Філологічного відділення Краківського університету. Коли йому виповнилося 70 років, він пішов на пенсію. Це дозволило йому повністю присвятити час улюбленому заняттю — науковому дослідженню літератури. За чотири роки до смерті Юзеф Третяк став почесним професором Ягеллонського університету у Кракові.

Помер дослідник 18 березня 1923 р. у Кракові, залишивши після себе чималий літературно-критичний та дослідницький доробок, що, на превеликий жаль, досі, навіть через майже століття, повністю не досліджений та, що найгірше, майже невідомий загалу.

Свою літературну діяльність Юзеф Третяк розпочав, як вже згадувалося, на журналістській ниві. Перші поезії та листи він друкував у відомому та популярному, особливо серед галицьких читачів, «Літературному Щоденнику» («Dziennik Literacki») ще у 1866 р. Підписував твори зазвичай псевдонімами: J. T., Тшивдар (Trzywdar), Тшечяк (Trzeciak).

Характерною рисою його поезії були численні рефлексії, а листів — жарт, дар спостереження, легкий та вільний стиль [4, с. 7]. Однак його перші творчі спроби не були позбавлені й ліризму. Юзеф Третяк намагався створити й епічну поему. До цих спроб належить передусім романс у піднесеному стилі під назвою «З язичницьких світів» («Z pogańskich światów»). Цей твір містить описи пейзажів, притаманні справжнім романтикам, а його особливістю є мова — чиста, з вишуканими римами, гідна найвищої похвали.

Мрійливий настрій переважає також і в «Королівській парі» («Królewska para»). У цьому творі йдеться про нещасливе кохання Зигмунда Августа до Барбари Радзивілл. Особливою красою вирізняється вступ, у якому молодий король розповідає про своє кохання, а після смерті дружини згадує, що він король мільйонів і повинен дбати про свій численний народ.

Водночас Юзеф Третяк писав у публіцистичному стилі. Його «Щоденники Даніеля» («Pamiętniki Daniela») — це цікава історія песиміста, що не бачить щастя, але зрештою зна-

ходить його в очах простої дівчини Гелі (Hela). Після низки непорозумінь він таки здобуває свій ідеал. Так само і герой міського романсу, де важливе місце посідає мотив музики. «Мазурек Шопена» («Mazurek Chopina») 1877 р. — це цікава картина з сірого, буденного життя, яке Третяк спостерігав і зміг вдало й талановито відтворити.

Перші наукові дослідження Юзеф Третяк розпочав у «Національній Газеті» («Gazeta Narodowa»). Тут вийшли друком досить великі за обсягом спогади з життя київського студента, рецензії на поезії та романси, навіть історичні розвідки. Юзеф Третяк цікавився різними галузями мистецтва: скульптурою, музикою, але найбільше — літературою. Він досліджував староіндійську літературу, щоб краще зрозуміти та ґрунтовніше проаналізувати твори Калідаса, Судракі, Брахабути [4, с. 8]. У той час зростало значення творчості Еміля Золя в літературному та суспільному житті. Юзеф Третяк під впливом цих настроїв почав досліджувати так званий експериментальний роман. Але цей псевдонауковий метод він оцінив дуже критично і стверджував, що важливішим для натуралізму був широкий розголос серед суспільства, а не предметність і моральність.

Нарешті Юзеф Третяк вирішив досліджувати й польську літературу. Дослідивши суть байронізму і його вияви в польській літературі, зупинився на дослідженні деяких моментів творчості Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Зигмунда Крассінського.

Юзеф Третяк продовжував друкувати свої статті у львівських і варшавських газетах. Але вирішив зайнятися ще більшою, важливішою роботою. «Міцкевич у Вільно і Ковні» («Mickiewicz w Wilnie i Kownie», 1884 р.) — це одна з найбільш ґрунтовних праць про молодість «пророка». Юзеф Третяк детально, методично досліджує та аналізує твори раннього періоду творчості Адама Міцкевича. Ця робота читається (власне як і майже всі праці Юзефа Третяка) надзвичайно легко, ніби це роман, в основу якого покладено відомий і доступний кожному матеріал. Поезію «пророка», течії та настрої епохи, походження та витоки цих настроїв Юзеф Третяк розібрав дуже детально.

Через три десятиліття, у 1917 р., світ побачила ще одна праця про ранній період творчості Адама Міцкевича. Причиною появи нової роботи сам Юзеф Третяк вказав у вступі до книги: йому стали доступні численні нові матеріали [6, с. 5]. На думку дослідника, ці нові матеріали дещо доповнюють, детальніше обґрунтовують, а

деякі ідеї та тези, висловлені в попередніх працях, заперечують.

Хоча можна стверджувати, що, найімовірніше, рання творчість Адама Міцкевича була найцікавішою для науковця, але досліджував він і пізніші твори «пророка»: цікавився ідеєю Валленрода та історичним тлом у «національній епопеї польського народу» — «Пан Тадеуш». Детальний аналіз ідеї «валленродизму» влучно доповнюють висновки Хмельовського і доводять, що саме ця поема розпочинає патріотичний напрям у польському романтизмі [4, с. 9].

Юзеф Третяк ретельно досліджував стиль Трембецького, його вплив на формування творчості, творчого методу Адама Міцкевича, Богдана Залеського.

Нагадаємо, що Юзеф Третяк жив у роки розквіту в Польщі романтизму. Ця літературна епоха передавала глибокі та щирі патріотичні почуття народу, чия держава була поділена між трьома великими імперіями і про власну незалежність могла тільки мріяти й віддано боротися за неї. Поезія у цей період стала надзвичайно важливим органом впливу на серця людей, що міг донести найрізноманітніші, передусім патріотичні ідеї, зокрема й про необхідність боротьби за державність.

Найважливіші ідеї, перспективи, вибір, який робили громадяни, різні частини доби, пори року надзвичайно талановито показано в «литовській епопеї». І все це ґрунтовно досліджував Юзеф Третяк.

На початку ХХ ст. науковець звернувся до дослідження творчості ще одного видатного романтика, тільки на цей раз російського. У 1906 р. світ побачила книга «Міцкевич і Пушкін», в якій Юзеф Третяк дослідив непересічну постать Олександра Пушкіна, його творчість, впливи Байрона та польського «пророка» на жанрово-тематичне та образне розмаїття в творчості російського поета. Юзеф Третяк вважав, що обидва поети перебувають у певному духовному контрасті, протистоянні. Тому і А. Міцкевич, і О. Пушкін назавжди залишаться в пам'яті справжніх поціновувачів літератури, вишуканого поетично стилю.

Мабуть, чи не найбільше (після постаті Адама Міцкевича) Юзефа Третяка цікавила творчість Богдана Залеського. Як уже згадувалося, сам Третяк походив із території сучасної України, а тоді — частини Польщі, з так званих кресів, тобто пограниччя. Будучи людиною, що, по суті, виросла серед українського фольклору, а потім стала дослідником, справжнім знавцем мало-

руської (української) літератури, Юзеф Третяк міг як ніхто інший розкрити для громадськості те, що він назвав «українізмом» [7, с. 9] в поезії Богдана Залеського.

Юзеф Третяк спочатку детально дослідив походження Богдана Залеського, його шкільні роки та час перебування у Варшаві, його стосунки з Грабовським та Гошинським, вплив усіх життєвих перипетій на поезію Залеського; подав докладний аналіз поетичним творам цього періоду життя; вказав, що впливало на написання того чи іншого твору; яким було відношення Богдана Залеського до творчості німецьких романтиків, народних звичаїв та фольклорних переказів українського народу.

Ці дослідження допомагають краще зрозуміти й усвідомити, як саме зароджувався, під впливом чого розвивався романтизм у польській літературі.

Творчістю Юліуша Словацького Юзеф Третяк зацікавився тоді, коли до його рук потрапило друге видання монографії Малецького (1881) [4, с. 9], яке він оцінив досить критично і полемізував із висновками Малецького. Для Юзефа Третяка Юліуш Словацький був незрівнянним індивідуалістом, якому забракло зрозумілості, прозорості, простоти, притаманних творчості Адама Міцкевича.

У 1904 р. Юзеф Третяк видав друком книгу про Юліуша Словацького, де пояснив чимало того, що пропустив або тільки побіжно згадав Малецький.

Щодо характеристики творчості Зигмунда Красинського, то Юзеф Третяк якнайкраще пояснив те, що він назвав «трагічністю в його житті» [4, с. 10] — тобто поєднання реальності з поезією і нездатність до активних дій.

Значну вартість становлять дослідження Юзефа Третяка, присвячені історичній пам'яті та минулому літератури. У 1889 р. світ побачила книга «Історія Хотинської битви». У ній на основі історичних джерел дослідник описав військові приготування, перебіг битви, її значення для всього польського народу.

Цікавився Юзеф Третяк і літературою ХVІІІ ст. Саме цьому періоду з історії польської літератури були присвячені численні лекції науковця. Їх частиною є дослідження сатиричної творчості Ігнація Красицького. Юзеф Третяк показує нам Красицького як непересічну особистість, що перебувала у постійному протистоянні з епохою, в якій йому довелося жити.

Досить ґрунтовно Третяк дослідив і поетичну творчість Адама Асника, в якій гармонійно

поєдналися давні ідеали з новими, глибинний зміст поезії з вишуканою формою.

У 1912 р. світ побачила книга, присвячена діяльності Петра Скарги та його ролі в літературі, в історії польської культури та всього народу. Книга вийшла до 300-х роковин Петра Скарги.

Цю тему Юзеф Третяк досліджував досить довго, провів кілька лекцій. Науковець мав намір розширити та поглибити свої знання, а потім написати ґрунтовну роботу про руську церкву в XVI ст., схарактеризувати полемічну літературу цього століття. Юзеф Третяк досліджував зокрема постаті та творчість Івана Вишенського і Мелетія Смотрицького, чим зміг заповнити значну порожнечу, прогалину в історії української літератури.

Серед надзвичайно цікавих, важливих, але, на превеликий жаль, майже не досліджених праць Юзефа Третяка варто згадати і роботу про культ Диви Марії в польській поезії, про значення російської цензури та її вплив на розвиток літератури. Але це все-таки скоріше одиничні спроби історичних та критичних досліджень, адже зрозуміло, що кожна з цих тем може бути досліджувана роками і претендувати на написання кільканадцяти томів, присвячених їй. Але Юзеф Третяк обмежився поодинокими книгами. Згадаємо також передмову дослідника до збірника народних обрядів та пісень «Волинь» видатного польського фолькло-

риста Оскара Кольберга. Всі ці дослідження не втрачають цінності для історії літератури, історії літературної критики.

Загалом, у своїй літературній, критичній діяльності Юзеф Третяк виявив ґрунтовні знання у різних галузях, справжню наукову кмітливість, здатність до вдалого, дійсно аргументованого аналізу і водночас простоту і художню форму оповіді в своїх літературно-критичних працях. А дійсно справжня науковість та проста й зрозуміла кожному мова, на жаль, дуже рідко поєднується у літературних критиків.

Юзеф Третяк виявився справжнім науковцем, далеким від дилетантства, що здатен усвідомити та оцінити здобуток слов'янських літератур, їх взаємопроникнення та значення серед інших світових літератур.

Він говорив про літературу вичерпно, методично, водночас просто. Навчив ціле покоління, адже був видатним педагогом. Серед його учнів відомі дослідники: Тадеуш Лер-Сплавінський (Tadeusz Lehr-Spławiński), Станіслав Пігонь (Stanisław Pigoń) та Роман Полляк (Roman Pollak).

Зараз, на жаль, ця видатна постать незаслужено забута польськими та українськими дослідниками і науковцями, але Юзеф Третяк дійсно заслуговує, щоб бути в числі найвідоміших, найбільш ґрунтовних дослідників слов'янських літератур, передусім польської.

ЛІТЕРАТУРА

1. Feldman W. Pomniejszyciele olbrzymów (Szkice literacko-polemiczne) / W. Feldman. — Stanisławów-Warszawa, 1905. — 132 s.
2. Hahn W. Józef Tretiak / W. Hahn // Pamiętnik Literacki. — 1923. — № 20. — S. 348–355.
3. Hahn W. Prof. Tretiak o Juliuszu Słowackim / W. Hahn. — Lwów, 1905. — 24 s.
4. Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterdziestopięcioletniej pracy literackiej prof. dr. Józefa Tretiaka. — Kraków, 1913. — S. 5–11.

5. Mokry W. Kultura i literatura ukraińska jako przedmiot zainteresowań i badań naukowych w Krakowie / W. Mokry // Ruch literacki. — 1983. — Z. 3–4 (138–139). — S. 225–226.

6. Tretiak J. Adam Mickiewicz w świetle nowych źródeł (1815–1821) / J. Tretiak. — Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, 1917. — 327 s.

7. Zaleski B. Wybór poezyj. Oprac. J. Tretiak. Wyd. drugie / B. Zaleski. — Kraków : Nakładem Krakowskiej spółki wydawniczej. — 275 s.